

ної боротьби в Україні, для керування якою і була створена УГВР. Це не заперечує діяльності Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради чи окремих членів задля реалізації її програмних засад, але чітко визначає підстави цієї діяльності. Проте ні Закордонне представництво, ні т. зв. Середовище УГВР не мало підстав видавати себе за представника чи спадкоємця керівного органу національно-визвольної боротьби ОУН і УПА, а могло лише називатися реалізатором його завдань.

АНАТОЛІЙ РУСНАЧЕНКО

РОМАН ШУХЕВИЧ — КЕРІВНИК ВОЮЮЧОЇ УКРАЇНИ

У цій статті я розглядатиму постать Романа Шухевича як політичного і державного діяча, спираючись на документальні матеріали за його підписом та інші аналогічні прямі докази участі в тих чи тих заходах, наявні переважно в архівах Служби безпеки України. В другу чергу залучу деякі свідчення людей, що його знали.

Основна проблема полягає в тому, що прямих документальних матеріалів із часу, коли Р. Шухевич керував збройною боротьбою, був Провідником ОУН, Головним командиром УПА, Головою Генерального Секретаріату УГВР, не так уже й багато, а якщо точніше — то й зовсім мало. Написане про нього має, здебільшого, просвітницький або дуже загальний характер, це стосується навіть найновіших текстів¹. Пишучи про Р. Шухевича, кожен так чи інакше торкається основних етапів історії революції середини ХХ ст., адже постать Р. Шухевича невіддільна від її історії. Однак, прагнучи охопити головні віхи діяльності Р. Шухевича як керівника, його політичний внесок, автор, звичайно, мимоволі може дещо повторювати вслід за іншими дослідниками чи й за собою, а дещо оминати за браком часу і місця.

Моє завдання полягає в тому, щоб у доволі обмежених рамках статті з'ясувати, наскільки адекватними були дії Р. Шухевича в тих умовах, у яких опинився визвольний рух, чи слухними були його відповіді внутрішнім та зовнішнім викликам; показати, якими були його особисті рішення як керівника — на відміну від рішень колективних органів, що їх він очолював. Отож, я почну виклад від подій 1943 р., коли Р. Шухевич, власне, і став провідним діячем руху.

Як референт військової референтури Проводу (з березня 1943) Р. Шухевич брав участь у III Конференції ОУН(б), під час якої Михайло Степаняк, член Проводу ОУН, запропонував готуватися до збройного повстання проти німців у час наближення Червоної армії. Одним із засобів у цій підготовці мав стати військовий комітет, бо

¹ Див.: Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) — командир армії безсмертних. — Нью-Йорк—Торонто—Лондон, 1970; Дужий П. Роман Шухевич — політик, воїн, громадянин. — Львів, 1998; Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич — Головний Командир УПА. — Львів, 2005.

військова референтура організації з таким обсягом роботи не впоралася б. Аналіз ситуації відображено в матеріалах конференції: «Стоїмо на становищі, що передумовою мобілізації всіх національних і політичних сил України для боротьби проти московсько-більшевицького імперіалізму та приєднання до неї зовнішньополітичних сил, а зокрема поневолених народів, являється боротьба українського народу проти німецького імперіалізму»². Було вирішено також створити всеукраїнське політичне представництво. Однак, на думку того ж таки М. Степаняка, Р. Шухевич обрав лінію Дмитра Клячківського — «Клима Савура». У травні 1943 р., на засіданні Проводу, яким керував Р. Шухевич, М. Степаняк був призначений відповідальним від ОУН(СД) за переговори і мав увійти до складу керівного коаліційного представництва різних українських організацій³.

ОУН Р. Шухевич очолив у результаті тривалого засідання її Проводу 9—13 квітня 1943 р. З'явилися завдання, з якими чинний провідник ОУН Микола Леbedь — «Максим Рубан» явно не міг упоратися, передовсім — це розгортання організованої збройної боротьби, чи, точніше, — вплив Проводу на цю боротьбу. Назріла потреба перейти до колегіального методу роботи у Проводі. Пролунали звинувачення, що керівники обласних проводів уже діють незалежно від Проводу. Нарешті Р. Шухевич звернувся до «Рубана» з вимогою покинути приміщення, аби члени Проводу могли самостійно з'ясувати питання. Далі він заявив, що від своєї позиції ««Рубан» не відійде, діє він методами, що не враховують обстановку», а тому запропонував членам Проводу вирішити, якими шляхами можна розрядити кризу організації. Він же висловив думку, що М. Леbedь треба від організації усунути. Степаняк підтримав цю думку і запропонував обрати замість нього (як урядуючого провідника. — А. Р.) тричленне Бюро, а також розглянути питання про зміну програми, статуту, тактики ОУН на скликаній для цього конференції.

Учасник Проводу Василь Кук — «Леміш» підтримав цю пропозицію Степаняка і запропонував увести до складу Бюро Романа Шухевича, Дмитра Маївського — «Тараса» і Якова Бусла — «Дні-

² Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 1995—1996. — Т. 24: Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН, 1942—1946. Передрук підпільного журналу. — С. 138.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки (далі — ГДА СБ) України. — Спр. 372 — Т. 1. — Арк. 44

прового», причому Шухевича — як першого серед рівних. Під час голосування ці кандидатури підтримали одностайно⁴.

Тоді ж було проголосовано за те, щоби зібрати конференцію ОУН, але потім, за згодою всіх присутніх, майбутній захід назвали III Надзвичайним великим збором (III НВЗ). На нього прибули делегати від УПА і від проводу ОУН на Південно-Східних Українських Землях, котрі були проти позиції М. Леbedь та виступали за зміни. Дипломатична діяльність серед керівництва організації, як відзначає М. Степаняк, також дала свої результати.

Р. Шухевич відкрив збір і запропонував обрати його головою «Горбенка», заступника «Клима Савура». Сам же Шухевич брав активну участь у роботі збору⁵.

Щодо першого питання, яке розглядав збір, доповідав Мирослав Прокоп — «Гармаш». Він запропонував спрямувати всі сили на революцію в СРСР. У результаті дискусії було ухвалено рішення, яке підтримали Р. Шухевич, «Горбенко», «Галина» і «Іванів»:

- 1) негайно розгорнути роботу для поповнення УПА, добиватися її кількісного зростання коштом мобілізації населення;
- 2) створювати підпільні склади продуктів, одягу, зброї, але робити це так, щоб їх не змогла виявити Червона армія;
- 3) перечекати, поки фронт перейде на Захід, а відтак великими силами рушити на схід, — навіть за межі України, аж до Кавказу і Білорусії, закликаючи народи до повстання проти СРСР⁶.

Тоді ж до статуту ОУН було внесено пункт про те, що Бюро Проводу покликуює інших членів Проводу, — це був явний відхід від вождівського принципу.

Р. Шухевич підтримав діяльність Дмитра Клячківського — «Клима Савура» щодо організації УПА. Вони вважали УПА основним засобом боротьби за українську державу. Проти були тільки М. Леbedь і М. Степаняк. Леbedь закидав УПА антипольські дії та наполягав, що основний засіб боротьби — це не військова, а політична організація.

Стосовно Степана Бандери було ухвалено рішення, «яке відкривало дорогу Бандері до керівництва організацією з моменту виникнення

⁴ ГДА СБ України. — Спр. 372 — Т. 1. — Арк. 45.

⁵ Там само. — Арк. 54.

⁶ Там само. — Арк. 53.

Роман Шухевич. 1940-ві рр.

можливості керувати організацією»⁷. Тож перед дослідником постає питання: які риси допомогли саме Шухевичу обійняти пост керівника? У кожному разі, узявши кермо в свої руки, Р. Шухевич почав долати кризу, яка існувала в ОУН на той час.

Уже в травні 1943 р. 'Тур' направив Олександра Луцького для перевірки Проводу ОУН на Північно-Західних Українських Землях та інспектування загонів УПА. Попри критичні зауваження останнього, загалом створення УПА він вважав корисним. Щоправда спроба призначити на посаду керівника штабу УПА на Волині Василя Сидора як представника Проводу (і Шухевича) успіху не мала⁸.

У такому разі логічним було би створити відділи УПА в Галичині і тим самим вплинути на 'Клима Савура'. Однак 'Тур', зважаючи на відмінність умов Галичини та Волині, вичікував належного приводу. Ним, як можна зрозуміти, став прихід загонів Сидора Ковпака в Карпати. З кінця липня 1943 р., згідно з розпорядженням 'Тура', в Галичині, насамперед у Карпатах, взялися за формування загонів Української народної самооборони (УНС)⁹.

У жовтні того ж року на засіданні Проводу ОУН(СД) Р. Шухевич позитивно оцінив діяльність ОУН за останніх півроку, вказавши на вирішальний вплив, який мала організація від Дніпра до Карпат, тоді як інші політичні угруповання втратили залишки свого впливу¹⁰.

⁷ ГДА СБ України. — Спр. 372 — Т. 1. — Арк. 57.

⁸ Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 2007. — Т. 9. — С. 335.

⁹ Там само. — С. 336.

¹⁰ Там само. — С. 349.

Того ж місяця УНС поширилася по всьому краю. На грудень вона діяла по всій Галичині. Це, на мою думку, дало змогу Р. Шухевичу в листопаді 1943 р. стати Головним командиром УПА. Але перед тим він як Голова Бюра Проводу здійснив інспекційну поїздку на Волинь, яка теж, мабуть, вплинула на це рішення. Р. Шухевич поїздкою був задоволений, як і рівнем організації УПА там — він був вищий, ніж у Галичині — та особою самого 'Клима Савура'. Він же вказував на те, що про діяльність УПА стало відомо і східним українцям. На засіданні Проводу ОУН у грудні 1943 р. Р. Шухевич запропонував перетворити УНС у Галичині на УПА-«Захід»¹¹. Так Д. Клячківський став командиром УПА-«Північ», хоч інших частин УПА до грудня офіційно ще не існувало. Чому ж Р. Шухевич перебрав на себе керівництво УПА — чи тому, що до того був керівником військової референтури Проводу, чи тому, що волів зосередити владу у своїх руках як провідник ОУН? Гадаю, на це питання, яке чомусь не піднімалося в дослідженнях, слід відповідати так: значення мали обидва фактори; а можливо, важило й те, що він був альтернативою в протистоянні Т. Боровця і Д. Клячківського. Головна ж відповідь, як на мене: він був людиною, яка найбільше надавалася до цього серед усіх помітних постатей визвольного руху, а кандидатури людей, що не належали до руху, ОУН навряд чи могла б сприймати серйозно. У середовищі ОУН(СД) Р. Шухевич був найбільш підготовленим до цієї ролі: він тривалий час займався військовою справою, мав досвід участі в бойових діях як офіцер і навіть на практиці дізнався, що таке партизанська боротьба.

З іншого боку, наявність трьох Генеральних воєнних округів УПА згодом, поряд з існуванням Головного військового штабу (ГВШ), давала можливість розосередити амбіційних і здібних керівників на важливих ділянках дуже відповідальної роботи, де в кожного її було більш ніж достатньо. На відзначення первинності УПА на Волині і Поліссі перші старшинські ступені Головний командир УПА надав воякам УПА-«Північ» у червні 1944 р.

Р. Шухевич також узяв участь у I Конференції поневолених народів Сходу Європи й Азії 21—22 листопада 1943 р., але не виступав і не втручався безпосередньо у дискусію¹². Тобто на кінець 1943 р. Р. Шухевич загалом опанував ситуацію в ОУН і УПА.

¹¹ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 9. — С. 351.

¹² Дужий П. Роман Шухевич — політик, воїн, громадянин. — С. 67.

Серед перших наказів Шухевича як Головного командира був наказ про розмежування повноважень і обов'язків військових одиниць, що входили в УПА. Цим наказом від 18 грудня 1943 р. від імені ГВШ УПА вказувалося, що «Найвищим зверхником Української Збройної Сили є: Головна Визвольна Рада. Фактичним керівником усіх збройних дій та чинностей є Головний Командир УПА. Його головним допоміжним тілом у керуванні військовими справами на всіх теренах є Головний військовий штаб УПА»¹³. Не зрозуміло, що іменувалося «Головною Визвольною Радою». Далі в наказі розмежовувалися повноваження штабів і командирів нижчого рівня. Разом з тим, у наказі чітко вказувалося, що командири УПА і теренових відділів не мають брати на себе політичної влади в терені (як це, фактично, було з УПА на Волині). Наказ обмежував дії командирів тільки військовою стороною справи.

Унормовувалися також покарання за злочини і порушення у війську. Мова йшла про військові і козацькі суди. Наказ зобов'язував також дотримуватися загальної військової термінології у поточному вжитку і під час друку військових статутів, до того ж їх друк вимагав апробації ГВШ.

Наступний наказ ГВШ від 24 грудня 1943 р. був тактичною інструкцією стосовно ставлення до ворожих сил, які перебували в Україні і насувалися на неї. За цим наказом, проти німців УПА мала вести тільки оборонні дії, заощаджуючи сили. Але відділи могли вступати в бій, якщо йшлося про захист цивільного населення під час пацифікаційних акцій. У такому разі наказувалося нападати тільки на великі відділи, які провадять пацифікації, чи щоб покарати за них.

Проте заборона зачіпних акцій не стосувалася більшовицької партизанки — слід було «знищити, викурити її з наших теренів». З іншого боку, наказ забороняв бойові дії проти Червоної армії навіть для здобуття зброї. «На початку, у т.зв. студійному періоді — наше відношення до большевицького заплілля — нормуватиметься їхнім відношенням до нас»¹⁴. З цього ж наказу дізнаємося, як планувалося діяти у разі натиску на визвольний рух — «поводитися як у німецькій дійсності».

¹³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 60. — Арк. 218.

¹⁴ Там само. — Арк. 219.

Р. Шухевич як політик і майбутній державний діяч самостійної України вважав за необхідне зблизити обидві ОУН на базі всенародної збройної боротьби в рядах УПА. Це було підставою його порозуміння з Олегом Ольжичем, який тоді керував ОУН(м) в Україні. Але через арешт, а потім і знищення О. Ольжича ця ідея не реалізувалася¹⁵.

Тим часом тривала організація командування УПА і її підрозділів. Перший організаційний наказ ГВШ за підписом 'Т. Чупринки' й шефа ГВШ Дмитра Грицяя — 'Перебийноса' від 23 січня 1944 р. подавав структуру військових штабів. Вони мали складатися з шести відділів: розвідного, тилового, організаційно-персонального, вишкільного і виховного. При командирі міг існувати і спецвідділ інспекторів. Додаток до наказу докладно розписував обов'язки штабу і його шефа¹⁶. На думку Петра Мірчука, від весни 1943 р. фактично керували УПА, а згодом — і формально, три особи: Головний командир УПА 'Тарас Чупринка', командир заплілля Ростислав Волошин — 'Павленко' і начальник політвиховного відділу Йосип Позичанюк — 'Шаблюк-Шугай'¹⁷. 'Тарас Чупринка' змусив-таки Михайла Арсенича, шефа СБ, в червні того ж року не тільки змінити підпорядкування клітин СБ по вертикалі, а й поставити їх у підлеглість до теренових провідників ОУН. На січень 1944 р. формується й УПА-«Південь». Під прямим керівництвом

Роман Шухевич на Конференції поневолених народів у с. Будераж (Рівненщина). 1943 р.

¹⁵ Дужий П. Роман Шухевич — політик, воїн, громадянин. — С. 59.

¹⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60 — Арк. 220–222.

¹⁷ Мірчук П. Українська Повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. — Львів, 1991. — С. 210.

Р. Шухевича організовується також збройна боротьба українців і формуються відділи УПА в Закерзонні.

Наскільки можна зрозуміти, керівництво ОУН мало різні думки про набір у дивізію СС «Галичина»¹⁸. Проте використати її військовиків при слушній нагоді, як виглядає, не відмовлявся і оргреферент Крайового проводу ОУН на Західних Українських Землях (ЗУЗ). В інструкції від 20 лютого 1944 р. він вказував: у разі можливого роззброєння чи вивезення дивізії СС «Галичина» поза межі України всі частини треба долучити до УНС¹⁹. У червні 1944 р. відбулася зустріч між представником УПА Р. Шухевичем і представником військової управи дивізії Іваном Рудницьким. Вони домовилися, що відділи УПА не будуть діяти в місці дислокації дивізії, а при зустрічі допомагатимуть одне одному. Але при цьому було суворо заборонено агітувати військовиків переходити з одного формування до іншого²⁰. Себто Шухевич не полишав надії використати добре вишколених солдатів дивізії, що стояла тоді в районі м. Бродів, на користь української справи.

Від червня 1944 р. наказом ч. 5/44 в УПА запроваджується «Тимчасова інструкція по виховній роботі УПА»²¹. Отже, йшлося про те, щоб перетворити УПА на збройну силу, котра якомога більше нагадувала б регулярну армію.

Діяльну участь Р. Шухевич брав в організації та проведенні Великого збору УГВР. Там він виступив із доповіддю про УПА. Він говорив про неї як про збройну силу народу, утворення загальнонаціональне: «УПА і ОУН не борються за державу про себе, а вирішують загальнонаціональні завдання». Стосовно дивізії СС «Галичина» він висловився так: «Ми декларативно були проти, але не потрібно мішати її творенню [...] ОУН дуже революціонізувала в порівнянні з 30-ми роками. Новими шляхами пішла. Організація УПА теж може йти новими шляхами»²². Шухевич вважав, що, порівняно з поляками, вояки УПА не деморалізувались. Він же відповів на

¹⁸ Див.: Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940-50-х роках. — К., 2002. — С. 121—125.

¹⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 83.

²⁰ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40—50-х років ХХ століття. — Львів, 2000. — С. 113.

²¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60. — Арк. 230.

²² ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 3. — Арк. 46.

запитання одного з делегатів збору 'Вавренича', що УПА не може діяти тепер фронтовими методами проти німців і більшовиків, бо це привело б до розколу України на Схід і Захід, але не привело б її до самостійності. Можливі два варіанти: перемагає СРСР або хтось інший. Перемога СРСР означатиме, що до УПА прийдуть і вояки дивізії, і колишні червоноармійці²³. «Совіти будуть карати не за УПА, а за націоналістичні прагнення. За це доведеться платити чи гинути спокійно, чи будемо боронитися. Справа ця нелегка, але іншого виходу нема», — підсумував Шухевич. Він відзначив, що відтік інтелігенції за кордон має негативні наслідки для суспільства, але водночас визнав загрозу, яка висіла над ними. Тому Шухевич схилився до думки, що їм краще емігрувати, якщо вони не здатні до боротьби. Також він наголосив, що потрібно поширювати боротьбу на Схід: «Якщо ми пропадемо на Сході в рейдах, залишимо Схід для нового відродження. Український народ не пропаде, український народ використає це в черговій кон'юнктурі виграти справу України»²⁴.

Звертаючись до учасників Великого збору, Р. Шухевич, який виступав на ньому під псевдом 'Петро Лозовський', сказав, що УПА має владу моральну і фактичну, але її треба оформити у владу суверенну, без узурпації. Це і було завданням збору.

'Лозовський' підтримав дії УПА на Волині і зауважив, що в Галичині польські підпільні організації не діяли проти німців, але діяли проти українців, готуючи зміну влади. Він вважав, що поляки мали намір обманути українців. На його думку, з квітня 1944 р., коли польський уряд почав співпрацю з СРСР, у північній Тернопільщині, Збаражчині, де УПА не діяла, поляки пішли на провокації проти українців. Тільки тоді повстанське командування розпорядилося виселяти поляків, якщо вони не переселяться самі. Він зауважив, що іншого способу зайняти вигідні позиції немає (порівняно з 1919 р. і періодом українсько-польської війни)²⁵.

На противагу принципу вождівства, про який любили говорити в той час, Шухевич не намагався сам очолити УГВР, на посаду Президента УГВР не було висунуто нікого з відомих діячів ОУН, навіть самого Степана Бандеру, а це означало, що пост не вважали за

²³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 3. — Арк. 47.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. — Арк. 72.

Роман Шухевич та Осип Дяків —
‘Горновий’

суто партійний чи церемоніальний. Обрання Кирила Осьмака Президентом УГВР засвідчувало як далекоглядність керівництва руху, так і спробу об’єднати цим рішенням усю Україну. Я вже писав, що не вбачаю в постаті К. Осьмака, члена Центральної Ради, церемоніальну фігуру. Він, як і Р. Шухевич, цілком свідомо залишався в Україні і зовсім не скидався на людину, якою випадку він потрапив до рук ворога. Тільки тоді на Р. Шухевича лягли обов’язки голови виконавчого органу УГВР — Генерального Секретаріату — і, цілком логічно, — генерального секретаря з військових справ. Історичне значення цього збору полягало в тому, що на ньому ОУН у роки Другої світової війни «зуміла приєднати до себе якнай-

більше активних політичних елементів з колишніх розгромлених партій та безпартійних на єдиній платформі боротьби за Українську самостійну соборну державу»²⁶. В УГВР Шухевич міг знайти порозуміння з представниками інтелігенції, зокрема творчої, адже сам походив з інтелігентної родини, володів іноземними мовами, знався на музиці як випускник консерваторії, був глибоко релігійною людиною.

Після збору група діячів була виряджена на Захід як Закордонне представництво (ЗП) УГВР, серед них Микола Лебедь, Мирослав Прокоп, Дарія Ребет та інші особи. «Як політичний провідник, — писав М. Прокоп, — Шухевич мав особливе почуття відповідальності за взяті на себе зобов’язання. Він мав моральну поставу, яку перефразовуючи І. Франка можна назвати почуттям собачого обов’язку

у відношенні до власного народу. І 1944 року, і пізніше він відкинув можливість свого відходу на еміграцію. Для цього Шухевич призначав інших»²⁷.

Цікавими є також погляди, що їх Р. Шухевич висловив на нараді Проводу ОУН у листопаді 1944 р. Зокрема, під час розгляду внутрішньополітичного становища ‘Тур’ зауважив, що, звичайно, в ході революції необхідно панувати над масами. «Однак треба собі сказати як панувати над масами, щоб їх не втратити. Згідний, щоб маси вести до прямої акції, щоб панувати над ними, а це питання — як. Тому при киданні народу до боротьби з державою треба уважати, щоб виходило. Бо коли в 1943 році на північно-західних землях повстали маси проти німців успішно, то ми мали довір’я. Коли б були повели на Рівне, Сарни і т. д., хоч це пряма революційна дія, то ми були б програли і маси напевно були б відвернулися від нас»²⁸. Тому треба давати масам завдання, провадив далі ‘Тур’, які можна виконати. Тоді ж, на зборі, виникла суперечка між ‘Туром’ і Василем Куком — ‘Ле’ щодо низки питань. Зокрема, ‘Тур’ не підтримував ‘Лемеша’ в тому, що від поодиноких сутичок з окупантами в Галичині слід одразу перейти до творення УПА, як це відбулось на Волині. Він був поміркованим і щодо перспектив роботи на Сході України, — на відміну від Якова Бусла — ‘Галини’, який казав: «Коли захочуть большевики знищити нас на Заході, то воскресемо на Сході». Не бачив він, щоб вирівнювались умови між Східними Українськими Землями і ЗУЗ та вважав, що такий стан мав зберігатися ще деякий час²⁹. У наступні роки ‘Турові’ самому довелося побувати у Східній Україні і змінити свої уявлення про тамтешніх українців.

Паралельно з УГВР на Волині була утворена Народно-визвольна революційна організація (НВРО). Її програма не відходила, по суті, від програмових вимог, ухвалених III НВЗ, але мала на меті охопити не тільки український рух, а й антиімперіалістичні рухи інших народів СРСР, Балтики, Балкан. Одна з причин утворення НВРО, поряд із відірваністю Волині й Полісся на час переходу фронту від Проводу ОУН, — це прагнення прибрати іншу назву організації. Про зміну назви йшлося ще на III НВЗ.

²⁶ Дашкевич Я. Роман Шухевич та його місце в історії України. Дослідницькі проблеми // Дашкевич Я. Постаті: нариси діячів історії, політики, культури. — Львів, 2006. — С. 526.

²⁷ Прокоп М. Напередодні незалежної України. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто—Львів, 1993. — С. 537.

²⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13.— Спр. 372. — Т. 13. — Арк. 144—145.

²⁹ Там само. — Арк. 147.

Про результати, мотиви утворення НВРО мовилося на засіданні Проводу в листопаді (або жовтні) 1944 р. 'Тур' і Д. Маївський — 'Зруб' були проти її утворення. Шухевич вважав, що, звісно, у боротьбі зі сталінською системою «треба кидати вистарчаючі кличі», але «коли говоримо, що Сталін відбіг від здобутків Жовтня, то чи не хочемо ми цим самим сказати, що йдемо до них?!»³⁰.

'Тур' вказав на те, що навряд чи щось зміниться на Сході від зміни назви організації, бо вже зроблено немало, а особливих наслідків нема. «Уважає, що справа НВРО є експериментом, у який вірить що поведеться, а я не хотів би міняти організацію на експериментальну. З другої сторони, я свідомий, що на сході під фірмою ОУН, роботи розгортати не можна, а також, що мусимо в тім напрямі підготувати»³¹. Не заперечуючи в принципі проти зміни назви організації, Шухевич дипломатично сказав, що треба до цього «поробити приготування», а справу НВРО потрактувати не як заміну ОУН, а як певний тактичний хід і як спробу, що лише може себе виправдати.

Документ засідання Проводу стосовно НВРО показує, що у Проводі під началом Р. Шухевича були можливими дискусії, існували різні погляди.

На зиму 1944 р. УПА-«Захід» мусила перейти від регулярних форм боротьби до партизансько-диверсійних. Відділи, що оперували в певних районах, підпорядковувалися відповідним провідникам ОУН³². Наказ про такі дії видав Василь Сидор — 'Шелест', командир УПА-«Захід», 25 грудня 1944 р. Від літа 1945 р. від дій великими силами змушені були відмовитися і в УПА-«Північ» через значні втрати під час здебільшого вимушених боїв з військами, в т. ч. й НКВД. Це означало, що розгорнути регулярної армії повстанцям не вдасться. Я не забуваю про зустрічі з німцями о. Івана Гриньоха і певні домовленості, але не став би перебільшувати їхню вагу, як і значення допомоги від Вермахту зброєю. На такі тактичні союзи йшов, як відомо і Йосип Броз Тіто. В кінці 1944 р. в Україну, за підтримки Абверу, прийшла група Юрія Лопатинського, Шухевич зустрівся з нею. Йому вручили 5 млн. крб., які він узяв, сказавши однак, що карта Німеччини бита і тому він відмовляється від німецької допомоги. Але, за спогадами

³⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 13. — Арк. 152.

³¹ Там само. — Арк. 159–160.

³² Государственный архив Российской Федерации. — Ф. 9401. — Оп. 2. — Д. 92. — Л. 58–67.

Ю. Лопатинського, Шухевич дуже цікавився, чи має С. Бандера можливість налагодити зв'язки із західними союзниками³³.

На засіданні Проводу ОУН у першій декаді лютого 1945 р. неподалик Бережан розглядалося питання щодо дальшої розбудови та укріплення організаційної сітки підпілля, усунення з нього нестійких елементів. На цій нараді було домовлено, що Р. Шухевич виїде на зустріч зі С. Бандерою та іншими членами Проводу ОУН за кордон у супроводі ще когось із членів Проводу в Україні, — аби вирішити організаційні питання. Наскільки мені відомо, на цьому наполягали провідні члени ОУН за кордоном. Проте влітку плани змінилися: за кордон поїхали член Бюро Проводу ОУН Д. Маївський і шеф ГВШ УПА Д. Грицай³⁴. Як наслідок, у Бюро Проводу на кінець 1945 р. залишився тільки його голова, на якого впала вся відповідальність за керування визвольним рухом. Тому-то від кінця жовтня 1945 р. накази Головної Команди УПА виходять за підписом тільки Головного командира УПА, хоча самої посади шефа ГВШ ліквідовано не було (ним став Олекса Гасин).

Від лютого 1945 р. в «Інструкції до виконання ОУН» намітилась чітка лінія дій силами не більше чоти, а навіть роями, ліквідовувалися вищі командні посади, — звільнених осіб слід було призначати до конкретної бойової чи виховної роботи. І головне: інструкція вказувала на зміщення акценту з переважно бойових дій на переважно військово-пропагандистські³⁵.

Наскільки можна зрозуміти, в серпні 1945 р. це ж питання чи не під таким самим кутом зору розглядалося на нараді в рогатинських лісах за участі Р. Шухевича. Було вирішено скасувати підрозділи УПА, які діяли на рівні групи—куреня, і підпорядкувати відділи територіальним проводам ОУН³⁶. І це вже було, почасти, відповіддю на запитання: що робити після закінчення війни в Європі. Офіційна ж відповідь містилася в «Декларації проводу Організації Українських Націоналістів з приводу закінчення світової війни в Європі»

³³ Киричук Ю. *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття*. — С. 130.

³⁴ Дужий П. *Степан Бандера — символ нації*. — Львів, 1997. — Ч. 2. — С. 307.

³⁵ Кентій А. *Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр.* — К., 1999. — С. 167.

³⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точною відважно...» *Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки*. — К., 2006. — С. 126.

від травня 1945 р. Документ виразно наближається до деяких ідей НВРО, ставлячи перед поневоленими народами завдання «на прикладі України і других народів розгортати боротьбу з ненависними сталінськими паразитами в ім'я самооборони народу і проведення всесоюзної протисталінської революції». Резонно вказувалася, що «До фронту поневолених народів СРСР долучається новий фронт загрожених народів середньої і південної Європи останньо «визволенних» Червоною Армією з-під німецької окупації». Тут передбачалося, що блок тих народів внаслідок «революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів». Так воно й сталося, але майже півсотні літ по тому. Перед українським рухом залишалося завдання «вести далі збройну визвольну боротьбу в обороні народу перед фізичним і моральним знищенням» — тобто без такої оборони дії імперії могли б призвести до ще більших жертв серед населення³⁷. Аналіз міжнародного становища, який подавала «Декларація», містив висновок про неминучість зіткнення між СРСР і Англією, котрі вже, начебто, готувалися до війни.

У самій ОУН 1 серпня 1945 р. запроваджується «Правильник судівництва в ОУН». Цей документ — ще одне свідчення того, що організація прагнула до самоочищення. Власне, з ліквідацією Військово-польової жандармерії суди ОУН залишалися чи не єдиним органом правосуддя в підпіллі. Не знаю, яка роль у введенні цього документа належить 'Турові', але без нього він, звісно, не з'явився би.

Історики стверджують, що автором листа-інструкції «Надрайонним провідникам до виконання» від 12 листопада 1945 р. є сам Р. Шухевич. Це дуже докладний документ. Він був достатньо критичним до стану речей, який тоді існував у самій ОУН. Його автор вказував, що «нашим головним і святим обов'язком — виховати новий тип революціонера — провідника який в цілому відповідав би всім вимогам хвилі і завдань»³⁸. Відтак автор документа конкретно пояснює, як має будуватись організація, як слід готувати і виховувати нових членів. Далі автор аналізує і вказує на те, що слід робити в УПА, Службі безпеки, у зв'язках, масах. Автор документа дуже різко висловлюється про появу в селах комсомолу, дизертирство в

³⁷ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів боротьби 1929-1955 рр. (Збірка документів). — Б. м., 1955. — С. 140.

³⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Арк. 127.

УПА. Він вказує: не можемо допустити, «щоб в боротьбі брав участь тільки революційний актив, бо тоді маса лишиться без провідного активу (елементу) і вона не буде здібна докінчити боротьби». Подальші інструкції виявляли жорстке неприйняття советизації шкільної і старшої молоді. Передбачалося ширити працю в містах, навіть терором перешкоджати закріпленню нової влади по селах. Особливу роботу треба було вести з людьми зі Сходу, які з'явилися у містах. Безкомпромісно слід було боротися з агентурою в церкві.

Тут маємо чи не найдокладнішу з відомих інструкцій з боротьби, яка засвідчує дуже добру обізнаність її автора зі станом речей на всіх українських теренах. З іншого боку, як на мене, тут уже помітне ширше розуміння Сходу. Треба сказати, що невеликі відділи УПА рейдували в 1945—1947 рр., а подекуди й пізніше, у Центральній Україні. Інформація звідти, хоч і поволі, доходила до керівництва руху.

Ще один рік боротьби в умовах «великої блокади» змусив керівництво ОУН на конференції Проводу ОУН у червні 1946 р. в с. Бишки Козівського району Тернопільської області почати демобілізацію відділів УПА і перейти до підпільної боротьби разом з ОУН. Повстанська боротьба у формі військових відділів тривала тільки в Карпатах. Правда, наказ цей доходив із запізненням, тож про демобілізацію можна говорити приблизно від 1947 р.; тривала вона до 1949 р. В Закерзонні УПА діяла до середини 1947 р., оскільки там були специфічні умови.

Досить болісною темою для керівництва воюючої України залишалось імовірно зіткнення СРСР із його союзниками у світовій війні. Спочатку, наприкінці Другої світової війни та одразу після неї, на такий конфлікт покладали великі надії. Потім ці надії то спалахували, то згасали. Розчарувала, без сумніву, Потсдамська конференція, але надихнули промова Вінстона Черчилля у Фултоні та початок Корейської війни. Як ми тепер знаємо, сторони дійсно готувалися до війни, яка так і не вибухнула.

У червні 1947 р. відбулася нарада Проводу ОУН, у якій взяли участь Роман Шухевич, Василь Сидор, Петро Кравчук. На засіданні йшлося про план дій організації на випадок Третьої світової війни. Головними військово-політичними завданнями ОУН і УПА за такого розвитку подій були: «1) охорона етнічних кордонів України; 2) контроль суспільно-політичної ситуації на східноукраїнських

Підроблений документ, яким користувався Роман Шухевич

землях; 3) створення сприятливих для ОУН, УПА обставин на всій території України»³⁹. Війни тоді очікували на 1948 р. Щоправда США зі своїми союзниками могли б негативно поставитися до українського визвольного руху і навіть зажадати його роззброєння. В такому випадку пропонувалося здати не більше 10% зброї. У разі прямого нападу союзників на українські землі пропонувалося організувати партизанські дії проти них. Тобто, ставлення до будь-яких союзників залежало від їхнього ставлення до самостійності України.

На випадок початку світової війни були підготовлені документи від імені УГВР і ОУН. Гадаю, що Р. Шухевич був ознайомлений із ними бодай як із проектами. Цими документами були:

- а) Звернення «А» УГВР;
- б) Звернення Проводу ОУН «Український народе!»;

³⁹ Онишко Л. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі (30-40 рр. XX ст.). — Рукопис. — Арк. 118. Я вдячний п. Л. Онишко за можливість прочитати і використати цю частину її твору.

в) Звернення «Б» УГВР і Генерального Секретаріату⁴⁰.

У них містяться короткий огляд програмових засад української революції і заклики до різних верств народу на її підтримку в час нової світової війни, а також короткі вказівки щодо самоорганізації влади.

Однак, на думку Євгена Місила, Провід ОУН і Головна Команда УПА не дали ради у Закерзонні в час операції «Вісла» — УПА запізно вступила в боротьбу з Військом польським і не зуміла зберегти свій особовий склад⁴¹. Дії польської влади виявилися несподіванкою для тамтешніх керівників руху і для Проводу. Це пов'язано було, на мою думку, й з тим, що умови в Польщі і в УРСР таки різнилися. Власне, це означає, що керівництво збройного руху припускалося помилок, і вони, мабуть, були неминучими.

Пильну увагу керівництво воюючої України звертало на колгоспи, зокрема як на структури влади на селі. На червневій нараді Проводу ОУН 1947 р., про яку вже згадувалося, Р. Шухевич зауважив, що влада в підрадянській Україні підвищила норми хлібопостач, а через посуху 1946 р. це спровокувало новий голод. Тому він дав пропагандивним осередкам конкретні вказівки для роботи з населенням східних областей. Так, слід було підготувати звернення від імені УГВР, яке б роз'яснювало, що УПА бореться не проти Москви і російського народу, а проти московського імперіалізму⁴². Зауважу, що саме боротьба УПА і збройного підпілля не допустили до організації колгоспів у Західній Україні, тобто посприяли зменшенню числа жертв голоду 1946—1947 рр. серед населення Великої України, яке знаходило порятунок на Заході.

‘Тарас Чупринка’ як Головний командир УПА також чітко відповів деяким українським політикам в еміграції, які піддавали сумніву «право Української Головної Визвольної Ради (УГВР) репрезентувати Українську Повстанчу Армію», заперечували роль ОУН в організації УПА⁴³. Треба мати на увазі, що ці сумніви не розвіялися

⁴⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 109.

⁴¹ У своїх засадах УПА не мала вписаної капітуляції // Вісник Закерзоння. — 2002. — № 7-8-9. — С. 74-75.

⁴² Онишко Л. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі... — Арк. 120.

⁴³ Див.: Заява Головного командування Української Повстанчої Армії // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 9. — С. 375-377.

і після приходу на Захід відділів УПА із Закерзоння. З цього приводу Р. Шухевичу, вже як Голові Генерального Секретаріату УГВР, довелося давати роз'яснення і українцям в Україні, і українцям-емігрантам. Він назвав відхід відділів УПА на Захід плановим рейдом, а не капітуляцією перед ворогом чи еміграцією. Міжнародні інституції, дорікнув він, не здобулися ні на один голос протесту проти злочинів більшовиків в Україні — світ не бачив порушень людських прав у СРСР, хоч той входив до комісії з прав людини ООН⁴⁴. У цій же заяві Р. Шухевич нагадав про демократичні принципи майбутньої української держави, які ґрунтуються на традиціях визвольно-революційного руху, що спирається на високі ідеї, та випливають із самого факту існування демократичних УГВР і ОУН. Згадуючи вкотре, що ОУН на українських землях перебуває під керівництвом С. Бандери, він непрямо зобов'язав частину керівництва і членів Закардонних Частин (ЗЧ) ОУН дотримуватися демократичних засад, вироблених воюючою Україною, а водночас визнав за Бандерою формальне керівництво організацією. Зважаючи на відкритий характер обох документів, це був рішучий політичний хід.

Тим часом, між середовищем ЗЧ ОУН і висланими на Захід представниками ЗП УГВР дійшло мало не до розколу. Справа полягала в тому, що члени ОУН, які не пережили разом з організацією подій, що відбувалися на рідних землях у часі німецько-радянської війни і після неї, не прийняли змін в ідеології, зокрема відходу від провідницького принципу, розвитку соціально-економічної частини програми, принципу демократії. Щоб уникнути непорозумінь, Провід ОУН в Україні на чолі з Шухевичем прагнув вирішувати ці питання та інформувати С. Бандеру і членство за кордоном. Провести Великий збір ОУН, як пропонував С. Бандера, було неможливо та недоцільно, про що С. Бандері було повідомлено. Саме з цієї метою пішли на Захід член Бюро Проводу Д. Маївський і член Проводу Д. Грицай. Непрямі свідчення в документах говорять, що, мабуть, з України на Захід потрапила інформація про кооптування двох членів Бюро Проводу в 1946 р. Ними стали Степан Бандера і Ярослав Стецько⁴⁵. В Україні знали про суперечки, зокрема і про входження ЗЧ ОУН до Української Національної Ради (УНР),

⁴⁴ Заява Головного командування... — С. 386.

⁴⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 4. — Арк. 150.

але, напевно, вважали, що еміграція розплутає ситуацію самостійно, хоч кожна зі сторін зверталася до керівництва ОУН для підтвердження власної позиції. Моральна зверхність Проводу ОУН в Україні була поза сумнівом. У відповідь на ці домагання Провід передав у еміграцію документ величезної емоційної сили: «Звернення воюючої України до всієї української еміграції». В цьому дуже добре складеному документі вказувалося: «Воююча Україна насамперед вимагає, щоб українська еміграція гідно й відповідно репрезентувала свій народ і його визвольну боротьбу перед зовнішнім світом», «була палким носієм ідей, за здійснення яких бореться український народ». Не можна допускати в цій ситуації, провадили далі автори звернення, а серед них і 'Лозовський', «роздори і партійну гризню. Нині всі партійні розходження мусять уступити, мусять бути підпорядковані одній меті — справі визволення українського народу. Розподіл нині може йти не по лінії тих чи інших партій, а по лінії патріотів і зрадників українського народу»⁴⁶. Але й це звернення не дало жаданих наслідків...

Про те, що питання розколу, який назрів в ОУН за кордоном, обговорювали в Проводі за участі Р. Шухевича, говорить уже в червні 1950 р. в листі О. Дякова — 'Торнового' «До друзів». Провід вважав, що до розколу могло б і не дійти, якби була добра воля обох сторін, але у справі «верх взяли пристрасті і групові амбіції»⁴⁷.

Роман Шухевич. 1940-ві рр.

⁴⁶ Див.: Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1984. — Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. — Кн. 3: 1949-1952. — С. 21-33.

⁴⁷ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 154.

Я вже писав про зміст цього листа в своїй монографії «Народ збурений», тому тут лише зауважу, що Провід висловив повне довір'я до всіх відряджених до ЗП УГВР і виступив проти їхнього виключення з ОУН. Провід дуже критично поставився до УНР, але не відкинув можливості взаємин із нею; підтвердив програмні підстави розвитку ОУН в Україні. Особливо наголошувалося: «Провід Земель вважає за конечне визначити демократію як основу внутрі-політичного ладу в Укр.державі. Демократію ми повинні приймати без дискусій». Ці та інші програмні засади Провід ухвалив на своїй нараді в серпні 1949 р. Крім того, в листі відкрито мовилося, що обговорюється зміна назви організації. Було підтверджено і те, що «в питаннях внутрішнього устрою Організації ми на Землях дотримуємося усталеного практикою від III Збору внутрішнього демократизму в головному проводі і колегіальності при вирішальному голосі Провідника на всіх нижчих щаблях». З листа довідуємося, що у Проводі, яким керував Р. Шухевич, рішення ухвалювали звичайною більшістю, а між нарадами члени Проводу висловлювали свою думку листовно; коли ж треба було діяти негайно — рішення ухвалював сам Шухевич, а опісля подавав своє рішення Проводу на затвердження⁴⁸. Можна додати, що Шухевич не раз зустрічався з членами Проводу, а подеколи перебував із ними в одних бункерах⁴⁹.

Серпнева конференція Проводу ОУН, про яку мова йшла вище, мабуть, була останньою, в котрій брав участь Р. Шухевич. На ній обговорювали такі питання:

- а) міжнародне становище;
- б) становище в СРСР;
- в) становище в УРСР, зокрема колективізацію в Західній Україні та форми боротьби сколективізованого селянства;
- г) деякі питання програми ОУН;
- г) різні актуальні внутрішньоорганізаційні питання;
- д) різні актуальні проблеми визвольної протибільшовицької боротьби підпілля та українського народу в цілому⁵⁰.

Деякі з рішень зібрання Проводу ввійшли в спеціальну інструкцію Проводу. У ній, зокрема, стверджувалося, що сторони не готові

до війни. В цих умовах було вирішено «Забезпечити морально-політичне панування Організації. Звести бойові дії до мінімуму конечного для такого панування»⁵¹. Пропаганді треба було боротися за зближення між західними і східними українцями, особливо серед молоді, творити короткі брошури, доступні для широких мас.

За рік до смерті генерал-хорунжого Р. Шухевича британське Міністерство закордонних справ розглядало документ, який дістав назву «План генерала Тараса Чупринки». Ним передбачалося поділити СРСР на 4 окремі регіони: 1. Сибір, 2. Кавказ, 3. Туркестан, 4. Скандинавсько-Чорноморський Союз. До складу останнього утворення мали ввійти Україна, а також вільна Карелія, Прибалтійські держави, Білорусія, Казакія та Ідель — Урал⁵².

Відомо, що за Р. Шухевича були підготовлені і плани «Олег», «Дажбог», «Орлик» щодо залучення східних українців до підпілля. Шухевич дбав про майбутнє організації та руху опору загалом.

Підбиваючи короткі підсумки, маю сказати, що Р. Шухевич не випадково став керівником воюючої України. Він мав певний досвід боротьби, риси, які дали йому завоювати авторитет у середовищі сподвижників. Він не був обмеженим та фанатичним, умів розвивати себе та свої ідеї, сприймати нове в ідеології та практиці. Його дії як керівника, загалом, відповідали вимогам і викликам часу, хоч працювати доводилося в умовах двох тоталітарних режимів, з яких один вийшов переможцем у світовій війні — річ нечувана у світовій історії. Саме за його керівництва УПА досягла найбільшого впливу на українську і східноєвропейську дійсність, саме під його орудою ОУН пройшла шлях розвитку від партійної структури до всеукраїнської, всенародної організації, здатної вести революційну визвольну боротьбу за Українську Соборну Самостійну Державу проти імперій, прагнула перетворити СРСР і Східну Європу на співдружність самостійних держав. Значення Р. Шухевича як керівника чи не всіх структур національно-визвольного руху переоцінити неможливо.

⁴⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 156.

⁴⁹ Там само. — Ф. 68. — Спр. 140. — Т. 2. — Арк. 14–15.

⁵⁰ Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 13. — Арк. 1.

⁵¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 13. — Арк. 3.

⁵² *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Questions, 1938-1941*/ Ed. Be L. Y. Luciuk, B. S. Kordan. — Kinston, Vestal, 1987. — P. 22. Документ цитує і Я. Дашкевич у статті, згаданій вище.